

Łódź, 14.06.2026 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej

„PARALLEL STREAMS: CLASS, STIGMA, AND INVISIBLE DIVISIONS IN JAPANESE SOCIETY”

autorstwa mgr Ewy Korzeniowskiej

Wprowadzenie: konstrukcja pracy

Rozprawa Ewy Korzeniowskiej stanowi pierwszy znany mi przypadek analizy japońskiej stratyfikacji społecznej w polskiej socjologii. Wykorzystując kompetencje zdobyte w trakcie różnorodnych studiów, doktorantka w pełni wywiązuje się z zarysowanego we wstępie zadania, którym było opisanie procesów wytwarzania symbolicznych dystynkcji klasowych w odniesieniu do grup mniejszościowych w obrębie, rzekomo jednolitego, „społeczeństwa klasy średniej” w tym kraju. Wyprzedzając tok wywodu, bez wahania, mogę stwierdzić już na wstępie, że rozprawa spełnia wszystkie prawne i zwyczajowe wymogi związane z przygotowaniem prac doktorskich.

Praca – w poprawionej wersji – liczy 250 stron, łącznie z bibliografią i załącznikami. Podzielono ją na siedem rozdziałów, z czego pierwszy stanowi ogólne wprowadzenie (obejmujące Problem Introduction, Scope of the Study, Methodology, Conclusion), drugi – historyczne wprowadzenie do analiz stratyfikacji społecznej w Japonii, trzeci – ramę teoretyczną (różne ujęcia problematyki klasowej wraz z odniesieniami do społeczeństwa japońskiego, czwarty – metodologię, piąty – wyniki badania, szósty – omówienie wyników w świetle literatury (Discussion), a ostatni – konkluzję. W stosunku do pierwszej wersji pracy struktura wydaje się więc znacznie bardziej klarowna, co wpływa na lepszą czytelność rozprawy. W tym sensie druga wersja pracy uwzględnia moje sugestie z pierwszej recenzji. W dalszym ciągu uwagę zwraca jednak fakt, że rozdział empiryczny jest stosunkowo skromny objętościowo, co częściowo rekompensuje „dyskusja”.

Zalety pracy

Niewątpliwą zaletą pracy jest wprowadzenie teoretyczno-historyczne, które sytuuje problem badawczy na tle literatury. Od strony teoretycznej praca została osadzona w ramie krytycznego realizmu. Interesujące wpisanie interpretacyjnych badań jakościowych w ten kontekst przynosi ciekawe rezultaty, a sama praca nabiera prawdziwie interdyscyplinarnego charakteru na pograniczu socjologii, studiów kulturowych i filozofii. Pomimo kilku uwag krytycznych pomieszczonych poniżej, czy raczej sugestii do dalszych badań, dobór literatury nie budzi najmniejszych wątpliwości. Zarówno te bardziej i mniej znane ujęcia klasowości pozwalają Autorce w interesujący sposób zinterpretować zebrany materiał. Jako przykład można wskazać wprawne posługiwanie się rozróżnieniem na the "hidden injuries of class" and the "apparent injuries" of caste w odniesie do prac Richarda Sennetta oraz Geralda Berremana.

Za kluczowe uzupełnienie, z którym zapoznałem się w trakcie lektury drugiej wersji pracy, uważam przedstawienie kilku odmiennych ujęć debaty nad pochodzeniem Burakuminów, wypracowanych przez badaczy japońskich i zagranicznych (s. 45). Niezwykle interesujące jest też omówienie struktury klasowej współczesnej Japonii, które umiejscawia analizy Autorki we właściwym kontekście (s. 86 i kolejne), gdzie wyjaśniona zostaje – między innymi – różnica pomiędzy kaikyū i kaisō. Pod tym względem – w moim przekonaniu – praca została znacząco poprawiona.

Kreśląc obraz dystynkcji klasowych w historii Japonii doktorantka z dużym znanstwem wyjaśnia czytelnikom, także tym niezaznajomionym ze społeczeństwem tego kraju, tło kulturowe, na którym prowadzona jest właściwa analiza. Wykorzystana w pracy, różnorodna literatura, pozwala zrozumieć zgromadzony materiał. Warto odnotować, że zakończone, w mojej ocenie, sukcesem przedsięwzięcie badawcze wymagało przewyciężenia podstawowej trudności polegającej na niekonsekwentnym użyciu terminów klasa, kasta, warstwa i stan w historycznych oraz socjologicznych badaniach nad Japonią. W poprawionej wersji większy nacisk położono na omówienie zagadnienia rzekomej homogeniczności japońskiego społeczeństwa i genealogii tego imaginarium.

Główne wnioski badawcze są nowatorskie i interesujące. Zgodnie z założeniem, recenzowana rozprawa doktorska wypełnia istotną lukę w literaturze, koncentrując się

na mikroprocesach odpowiedzialnych za wytwarzanie nierówności i granic symbolicznych (s. 98) w rzadziej analizowanym pod tym kątem społeczeństwie. Jestem przekonany, że praca Ewy Korzeniowskiej dostarcza pogłębionego zrozumienia procesu wytwarzania granic symbolicznych we współczesnej Japonii poprzez analizę sposobów, poruszania się ludzi wśród niewypowiedzianych zasad społecznych, w tym w gąszczu mechanizmów unikania, nazywania i sygnalizowania różnic. Dla badacza niezaznajomionego z kulturą Japonii, lecz zajmującego się badaniem klas społecznych, główny atut pracy stanowić będzie prawdopodobnie właśnie rekonstrukcja *kuuki wo yomu*, czyli sztuki czytania „powietrza”, czy czytania pomiędzy wierszami (s. 236), która pokazuje, że granice społeczne są wytwarzane i podtrzymywane często bez jawnych reguł, dzięki subtelnym narzędziom symbolicznym. Choć nie było to celem tej pracy, umożliwia ona dalsze porównania subtelnych wskaźników statusu społecznego w kulturze Zachodu z tymi, które omawia Ewa Korzeniowska. Zawarte w pracy obserwacje, takie jak ta pochodząca ze s. 202, gdzie autorka pisze:

The desire to fit in, "to have the same car or house as everyone else, provides a sense of security and belonging while marginalizing those who deviate from the norm,

przywodzą na myśl granice symboliczne obecne w kulturze Zachodu, tj. głównie w Europie i Ameryce Północnej, ale w rzeczywistości uwrażliwiają też na różnice międzykulturowe. Dobrą ramą teoretyczną do bliższego przyjrzenia się temu problemowi, do czego zachęcam Autorkę w kolejnych publikacjach, byłoby „Society of Singularities” Andreasa Reckwitza.

Za inne szczególnie interesujące ustalenie należy uznać również fragment, w którym Autorka stwierdza:

In the interviews, one phrase was repeated by my interviewees: about studying hard, going to university and getting a good job. Those statements reflected the belief shared by the general Japanese society (s. 179)

Jest to fenomen, który – choć opisywany w socjologii szkolnictwa wyższego w drugiej połowie XX wieku, m.in. w kręgu Bourdieuskiej socjologii edukacji – zaczyna zanikać w wielu krajach, w tym w Polsce, która mierzy się z kryzysem legitymizacji wiedzy akademickiej.

Obok różnorodnych prób udokumentowania procesu utrwalania dystynkcji klasowych we współczesnej Japonii, praca dostarcza również pewnej wiedzy na temat Burakuminów (choć w tym przypadku wstęp do pracy zdaje się obiecywać nieco więcej). Oceniając pracę jako całość, uważam, że Autorka wywiązała się z podjętego zadania – biorąc pod uwagę przegląd literaturowy i wywiady, które nie w pełni pomogły jej zdobyć potrzebną wiedzę empiryczną. Wiedza uzyskana na podstawie źródeł wtórnych pozwala nam jednak zrozumieć położenie Burakuminów w społeczeństwie Japonii, między innymi dzięki opisowi zjawiska kupowania tzw. General Buraku List, które jeszcze w latach 30. minionego wieku znajdowały nabywców wśród korporacji takich jak Nissan, Toyota, Kubota, Yasuda Trust Bank, czy uniwersytety (nie wspominając o prywatnych osobach chcących uniknąć „niewłaściwego” małżonka). Fakt ten pokazuje nie tylko dyskryminacyjne działania podejmowane przez jednostki, przy milczącej zgodzie ogółu społeczeństwa, ale też fakt ich instytucjonalnego umocowania.

Dalsze analizy, literaturowe i empiryczne, uwypuklają symboliczne znaczenie statusu „Burakumin” – kategorii oczywistej, a przez to wyjątkowej i wymykającej się sztywnym definicjom. Owa płynność – jak słusznie zauważa Autorka – przyczynia się do nacechowanej emocjonalnie debaty wokół kwestii Burakuminów, a zacieranie granic może wzmacniać napięcia (s. 61). Istotne poznawczo wydaje się też stawiane w pracy pytanie o to, czy status Burakuminów jest przypisany (tj. wynika z urodzenia i przynależy jednostce aż do śmierci), czy osiągalny. Ma to bowiem kluczowe znaczenie dla zrozumienia złożoności tego zagadnienia. Autorka wnioskuje, że w przypadku Burakuminów obydwa czynniki zdają się działać jednocześnie. Można zostać uznanym przez innych za Burakuminów, bez względu na pochodzenie społeczne, co nie pozwala zastosować do analizy tego zjawiska znanych modeli stratyfikacji znanych z literatury Zachodniej, a przynajmniej czyni ten proces bardziej skomplikowanym, ponieważ wymaga on adaptacji kluczowych pojęć i rewizji niektórych założeń.

Na docenienie zasługuje również refleksyjność pracy. To w pełni zrozumiałe, że – w toku prac nad rozprawą – zmieniał się plan badania, a uczciwość i odwaga, z którą Autorka pisze o tych zmianach zasługuje na osobną wzmiankę. Za atut pracy uważam też następujący fragment, w który Autorka poddaje refleksji własną pozycjonalność:

Acknowledging my own positionality as a Polish scholar allows me to bring a unique perspective to this discussion. Coming from a country with its own history of grappling with external hegemonic influences,

gives me a unique perspective and maybe even the capability to hear the nuances of Orientalism and its internalization, which may help mitigate some of the typical Western biases that might otherwise inform this research (p. 106).

Choć opis ten można byłoby z pewnością rozwinąć, samo zwrócenie uwagi na ten aspekt badań świadczy o dojrzałości badawczej Autorki rozprawy.

Dobrze umotywowana wydaje się także decyzja, aby zrezygnować z autobiograficznych wywiadów narracyjnych na rzecz klasycznych wywiadów pogłębionych (s. 121). Ostatecznie zgromadzona kolekcja wywiadów (15) nie jest duża, jednak nie wyklucza prowadzenia interesujących analiz. Za bardzo ciekawy zabieg uważam, na przykład, poszukiwanie dystynkcji klasowych na poziomie języka.

Uwagi krytyczne

Pomimo mojej pozytywnej oceny całości pracy, przedstawiony do oceny maszynopis nie jest pozbawiony wad.

Rozpocznę od odwołań literaturowych, które mogłyby zostać dobrane staranniej. Doceniając umiejętne wykorzystanie pojęć filozoficznych w toku wywodu, uważam, że zamiast niektórych z nich powinna pojawić się klasyczna literatura socjologiczna. Przykładowo, w pracy czytamy „Although the aim of science itself is completely non-practical (Kant, 2004)”. Odwołanie do Immanuela Kanta wydaje się, jak najbardziej, na miejscu, jednak spójności teoretycznej nadałoby pracy odwołanie się do, nawiązującego często do trzeciej kantowskiej krytyki Pierre Bourdieu, który poświęcił temu wątkowi wiele stron „Homo Academicus”. Brak tych odniesień dziwi, szczególnie, że Autorka robi należyty użytek z innych prac tego francuskiego autora, z dużym znanstwem zaznaczając m.in., że jego prace były w Japonii interpretowane głównie przez pryzmat kultury elit, z naciskiem na dominację kulturową oraz kapitał klas wyższych, upatrując luki w zastosowaniu koncepcji Bourdieu do badań nad klasami niższymi, a zwłaszcza nad sytuacją Burakuminów.

Analizując niektóre wątki, np. King's way, wzorzec pojawiający się często w części empirycznej recenzowanej rozprawy, warto było odwołać się do narzucających się w kontekście socjologii interpretatywnej, kategorii, np. znanych z socjologii biografistycznej, „instytucjonalnych wzorców działania” (niem. institutionelle Ablaufmuster, ang. institutional schedules for organizing biographies), używając języka socjologii Fritza Schützego. Nie twierdząc, że jest to jedyna możliwa do

zastosowania, w tym kontekście, rama teoretyczna, niektóre analizy materiału empirycznego zyskiwałyby na głębi, gdyby zastosowano do jego wyjaśniania powszechnie stosowane pojęcia socjologiczne.

Analizując kluczowe pojęcie klasy społecznej (Rozdział 3), Autorka, nadmiernie, w mojej ocenie, polega na tym, jak rozumiał to zagadnienie Erik Olin Wright. Stanowiąc niekwestionowany autorytet w dziedzinie badania klasowości, był on jednak jednym z wielu teoretyków tego pojęcia. Zalecałbym zatem przesunięcie punktu ciężkości z analizy opracowań wtórnych, takich jak chętnie przywoływana przez Autorkę praca Wrighta, na analizę socjologicznych i filozoficznych źródeł definiujących i redefiniujących to pojęcie. Za raczej niezrozumiałe, w tym kontekście, uważam też przytaczanie definicji encyklopedycznej na s. 70.

Choć praca opiera się na szerokim wachlarzu koncepcji omawiających klasy i kultury klasowe (obejmujące również autorów polskich takich jak Stanisław Ossowski), Autorka nie sięga jednocześnie po źródła klasyczne, które, w mojej ocenie, mogłyby pomóc w pogłębieniu niektórych analiz. Przykładowo, rozważając na ile „Burakumini” stanowią osobną klasę społeczną, dziwić może brak odwołań – chociażby krytycznych – do klasycznego „Pochodzenia rodziny, własności prywatnej i państwa” pióra Fryderyka Engelsa, którą to pracę wykorzystywały współczesne feministki radykalne (np. Shulamith Firestone), broniąc tezy, że w toku procesu historycznego, wraz z pojawieniem się własności prywatnej i patriarchalnych społeczeństw, kobiety stały się przedmiotem klasowej opresji, mimo że nie stanowiły osobnej klasy społecznej w sensie ścisłym, a jedynie przenośnym. Próba odwołania się do analogii pomiędzy tymi sytuacjami pomogłaby uszczegółwić niektóre rozważania, takie jak to zawarte na s. 47:

(...) the Burakumin as a social group are similar in some respects to the class, in some respects they are also similar to the caste, but they do not meet all the conditions necessary to fully belong to any of these categories.

W pewnych fragmentach rozprawy niespecjalnie widoczna była unikatowość Japonii (*Nihonjinron*), której Autorka poświęca bardzo dużo uwagi, dekonstruując ten mit. W tych fragmentach Ewa Korzeniowska zdaje się wygłaszać tezy, które potwierdzają brak wyjątkowości. Rozważmy następujący przykład:

Urban vs. countryside division: countryside is perceived as an ultimate reservoir of old-fashioned ways of thinking, stereotypes, and prejudices (s. 155).

W tym przypadku Japonia zdaje się wpisywać w trendy znane z badań prowadzonych w bardzo różnych kontekstach kulturowych, w tym w Polsce czy Stanach Zjednoczonych.

W innym miejscu czytamy:

The common depiction of Burakumin in the academic literature serves as a symbolic/structural opposition to mainstream Japanese identity. Japanese people are pure, avoid conflict, follow rules, are not loud, and handle matters harmoniously due to a shared self. Burakumin are presented as the antithesis: loud, dirty, poor, animalistic, breaking rules, aggressive, confrontational, and possessing insatiable sexual desires (s. 195).

Opis ten, jako żywo, przywodzi na myśl cechy, przypisywane podklasię w każdym znanym mi kontekście kulturowym, również polskim. Warto byłoby więc zastanowić się głębiej nad specyfiką tego symbolicznego położenia w Japonii i unikatowości towarzyszących mu społecznych etykiet.

Uważam, ponadto, że z rozdziału metodologicznego za mało dowiadujemy się o konstrukcji próby. Na przykład, fragment,

A significant challenge, particularly when interviewing Japanese participants living in Japan who spoke only Japanese (for example, elderly interviewees in their seventies),

nasuwa pytania o kluczowe cechy demograficzne charakteryzujące rozmówców i rozmówczynie. Choć próba została opisana w Aneksie oraz – pośrednio – innych częściach pracy, warto byłoby opisać tu różnice metodologiczne związane z prowadzeniem wywiadów zarówno wśród ekspatów, jak i mieszkańców Japonii oraz zasygnalizować ewentualne różnice w uzyskanych odpowiedziach.

Pomimo różnych refleksyjnych uwag, które czyni Autorka, uważam, że miejscami namysł metodologiczny mógłby zostać pogłębiony. Rozważmy następujący fragment:

However, from the lived experience of some of my interviewees, we may understand that their own ways of living, critical, reflexive, and individualistic, were also perceived as not regular, and therefore had an impact on choosing their expat life. (s. 173).

Chociaż zawarta tu refleksja jest bardzo istotna, Autorka nie stawia kolejnego kroku, próbując wyjaśnić, nawet w postaci roboczych hipotez, jak specyficzna konstrukcja jej próby mogła wpłynąć na uzyskane opinie i narracje.

Warto też odnotować pewne powtórzenia, która zaburzają odbiór, poprawnie skonstruowanego skądinąd, wywodu. Przykładowo myśl zawarta w poniższym fragmencie, pojawia się w różnych miejscach pracy po wielokroć.

The rigid social structure of the Edo period, based on ascribed status, underwent a dynamic transformation during the Meiji Era (s. 194).

Przy okazji innego powtórzenia (s. 40 i 87), dotyczącego faktu, że ok. 90% Japończyków i Japoniek określa się mianem klasy średniej, na jaw wychodzi jeszcze jedno niedociągnięcie. Cytując dane statystyczne tego typu, wydaje się, że pomocne byłoby umieszczenie ich na odpowiednim tle porównawczym. Uzmysłowiłoby to, o jak znacznej skali różnic kulturowych mówimy. Dane tego typu są dostępne dla wielu krajów, w tym Polski.

Również w czasie ponownej lektury uwagę zwraca niestaranność opracowania materiału pod niektórymi względami. Po pierwsze, w toku wywodu pojawiają się tezy, którym trudno przypisać autorstwo, a więc też trudno je potwierdzić bądź sfalsyfikować. Przykładowo, Autorka pisze na s. 149, że „work consumes 30 years of life”. Trudno było mi zrozumieć kontekst tej wypowiedzi.

W nowej wersji pracy znacznie poprawiono aspekt edycyjny i wyeliminowano brak precyzji przy przygotowywaniu przypisów, na które zwracałem uwagę w pierwszej recenzji. Niektóre fragmenty wywodu pozostają jednak niejasne (np. wykorzystywana w kontekście intersekcyjnym historia o Burakuminie, który stara się wtopić w społeczeństwo (s. 53). Z rozprawy nie wynika, w jakich okolicznościach powstała ta historia i jak jest rozpowszechniana.

Do pomniejszych usterek pracy zaliczam ponadto pojawiające się, w dalszym ciągu, sporadycznie błędy literowe („alignes”, s. 68, „Barreman”, s. 51), niespójną pisownię – przemieszane formy zaczerpnięte z amerykańskiego i brytyjskiego wariantu języka angielskiego (-ize, -ise) oraz błędy językowe (unpredictiness, s. 161) i dość częste błędy interpunkcyjne, które nie wpływają na zrozumiałość pracy.

Ponadto, w mojej opinii, do opisu wyników badań jakościowych, zwyczajowo raczej nie stosuje się określenia “respondent”, mówiąc o osobach uczestniczących w badaniu (participants), rozmówcach (interlocutors) lub informatorach (informants). Ta niezręczność, nie została niestety poprawiona.

Konkluzja

W konkluzji, chciałbym jednoznacznie stwierdzić, że praca spełnia wszystkie zwyczajowe standardy oraz prawne wymagania wynikające z warunków określonych w art. 187 Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Wnioskuje więc o dopuszczenie doktorantki do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Przestawione uwagi krytyczne – stanowiące naturalny element naukowej dyskusji oraz wskazówki, które mogą okazać się przydatne w dalszej pracy związanej z publikacją przedstawionych tu rezultatów – nie wpływają znacząco na całościową, ocenę recenzowanej pracy.

Pozytywną ocenę motywuję przede wszystkim (a) podjęciem unikatowego w polskim piśmiennictwie tematu, jakim jest stratyfikacja społeczna w Japonii, (b) wyjątkowo wysokim poziomem merytorycznym analiz literaturowych, (c) wrażliwością badawczą, z jaką zostały zrealizowane wywiady oraz (d) przeprowadzonym ze znanstwem połączeniem części teoretycznej z analizami empirycznymi („Dyskusja”).

Z pełnym przekonaniem stwierdzam jednocześnie, że rozprawa – po wprowadzeniu koniecznych zmian i skrótów – może stanowić podstawę do publikacji wartościowej monografii naukowej i/lub serii artykułów w renomowanych czasopismach, które to artykuły stanowić będą najlepszą możliwą promocję współczesnych analiz klasowych prowadzonych w polskiej socjologii.

Z poważaniem

dr hab. Kamil Łuczaj, prof. UŁ